

Кафявата мечка – хищник с интересна история в България

Златозар Боев

В нашата зоологична и археологична литература има не малко данни за миналото разпространение на кафявата мечка в България от последните две столетия. Повечето сведения са поединични, разпръснати, а част от тях – и непубликувани. Обикновено те касаят находки от археологически обекти – праисторически и древни селища. От тях вече знаем със сигурност, че някога разпространението на кафявата мечка е обхващало цялата територия на страната, включително и обширни райони като Лудогорието, Добруджа, Дунавската равнина, Горнотракийската низина, както и планините Сакар, Странджа, Средна гора и Предбалкана – райони, за които от много десетилетия се знае, че там „мечи крак не е стъпвал“.

Кафявата мечка (*Ursus arctos*) е вторият по големина европейски сухоземен хищник. Затова чрез масивните си кости тя е оставила изобилна фосилна летопис за присъствието си във всички региони на континента. Можем да твърдим, че кафявата мечка е едно „благодетелствано“ в тафономично отношение животно. За разлика от по-едрата си роднина – пещерната мечка (*Ursus spelaeus*), фосилната летопис на кафявата мечка е доста по-непозната в България.

В днешно време някогашното широко континентално разпространение на кафявата мечка контрастира със силно съкратения ѝ съвременен ареал. В момен-

та територията на България се счита за една от важните части от ареала на мечката. Според зоолога проф. Николай Спасов българските земи сега са с ключово значение за опазването на този уязвим вид в Европа. Съвременната национална популация наброява 415 – 555 индивиди, а статутът на вида е „застрашен“ в България. Днес ареалът на кафявата мечка в страната е разделен на три отделни части в Рило-Родопския масив, Централна Стара планина и Западна Стара планина.

Въпреки че има проучвания за произхода и миналото разпространение на *U. arctos* в България и Балканския полуостров, досега няма обобщена картина за

разпространението на кафявата мечка в миналото. В популярен вид тук се спираме на многото разпръснати данни за някогашното ѝ разпространение в страната единствено въз основа на намерените веществени доказателства – фосилни и субфосилни находки на костите от тази мечка. Трябва да добавим, че наред с тях съществуват и изобилни исторически писмени сведения от средновековието и почти до съвременността, но тях тук няма да разглеждаме. Само допреди двадесетина години уловени и гресирани мечки се използваха в цирковете, както и от амбулантни „гресьори“ за ... печалба и развлечение по панаирите в селата, а дори и градовете. Много от тях днес се радват на „достойни старини“ в „Парка за реадaptация на танцуващи мечки“ в гр. Белица. Вероятно ще се изненадате, но в България вече има и два „Музея на мечката“ – единият е в природния парк „Витоша“ над кв. Бояна (София), а другият в Родопите в с. Триграг. В тях няма препарирани мечки, но и в двата може много да научите за тях.

В „Музей по спелеология и български карст“ в гр. Чепеларе на пещерните мечки е отделено полагащото им се място. Техните експонати са най-впечатляващите в експозицията му по „Пещерна палеонтология“.

По-голямата част от находките от кости и зъби на кафявата мечка произлизат от разкопките при проучване археологически обекти в дrevни и средновековни човешки селища. В едно от селищата (антична-

та Сердика) всъщност се намират две различни находища – Форум Сердика (III – XIX в. сл.Хр.) и Северната стена на цитаделата Сердика (III – VI в.сл.Хр.), и двете са в центъра на днешния град София.

В текстовете като този е добре понятията да са уточнени: среден плейстоцен (преди 770 000 – 129 000 г.); късен плейстоцен (129 000 – 11 700 г.); холоцен (11 700 г. – до днес), ранен холоцен (11 700 – 8200 г. пр.Хр.), среден холоцен (8200–4200 г. пр.Хр.), късен холоцен (4200 пр.Хр. до днес); ранен палеолит (400 000 – 100 000 г. пр.Хр.), среден палеолит (100 000 – 40 000 г. пр.Хр.), късен палеолит (40 000 – 10 000 г. пр.Хр.), мезолит (10 000 – 7000 г. пр. Хр.), неолит (7000 – 5500 г. пр.Хр.), халколит (5500 – 3500 г. пр.Хр.), бронзова епоха (3500 – 1200 г. пр.Хр.), желязна епоха (1200 – 900 г. пр.Хр.).

Нека първо се запознаем какво е открито от представителите на същинските мечки от рога *Ursus* в България. Ще се изненадате, но до 2020 г. в България са публикувани сведения за намере-

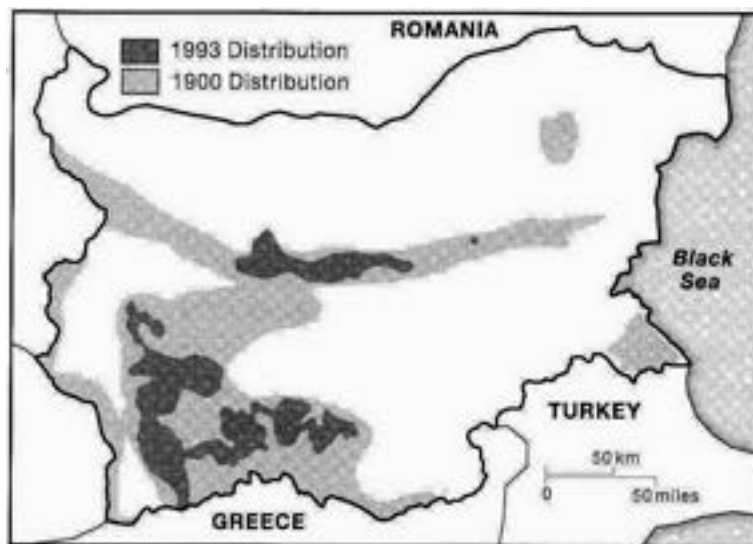
Кафява мечка (Ursus arctos). Дебелата двуслойна зимна козина, заедно с подкожният слой мазнина са надеждна защита от зимния студ, въпреки, че повечето мечки изпадат в зимен сън и презимуват защитени на топло в бърлогите си

ни останки от общо 7 (8) вида мечки от рода *Ursus* Наред с *U. arctos*, у нас са открити и останки от малката пещерна мечка (*U. savini*), етруската мечка (*U. etruscus*), денингеровата мечка (*U. deningeri*), гамсулценската мечка (*U. ingressus*), овернската мечка (*U. minimus*), хималайската мечка (*U. tibetanus*), най-многобройната – пещерната мечка (*U. spelaeus*) и дори груг (различен от изброените!) недоопределен вид мечка (*Ursus* sp.). Те са разкрити практически във всички региони на страната. Бележитият ни археолог Рафаил Попов дори съобщава за 9-и (10-и) вид от пещерата Топля – *Ursus arctoides*, който днес се разглежда като синоним на *U. deningeri*). Тук е важно да

Череп на кафява мечка (*Ursus arctos*). Музейна сбирка на Природозащитен център на Природен парк „Витоша“, 23.09.2012 г. Сн.: З. Боев

уточним, че според най-нови изследвания повечето от находките на балканските (и българските) мечки през късния плейстоцен, съобщавани преди като пещерни мечки, всъщност се отнасят към източноевропейската гамсулценска мечка.

Минало разпространение на мечката в България: разпространение към 1993 г. (тъмна шриховка), разпространение към 1900 г. (светла шриховка) (по Спасов и Спиридонов, 1999)

Повечето учени са на мнение, че *U. arctos* се появява в средния плейстоцен. Ареалът на вида обхваща по-голямата част от Евразия, Северна Африка и Северна Америка. Смята се, че кафявата мечка е възникнала по време на минделския глациал в среден плейстоцен. Има и някои крайни предположения, че може да е възникнала дори и още в средния плиоцен в Северен Кавказ.

Сградата на „Музей на мечката“ в природен парк „Витоша“ в местността „Златните мостове“ над кв. Бояна. 30.09.2011 г. Сн.: З. Боев

Балканските кафяви мечки днес са причислявани към номинатния подвид *U. a. arctos*. Според проф. Петър Генов някои анализи на ДНК сближават балканските кафяви мечки към мечките от Източните Алпи, Апенините и Пиренеите. Българските (и всички южнооевропейски) мечки се считат за реликти от късния плейстоцен. Те са адаптирани към затворени планински ландшафти с пресечен терен, за разлика от мечките от североизточна Европа, обитаващи обширната равнинна тайга от края на плейстоцена. Според Н. Спасов „българските“ (балкански) кафяви мечки са били широко разпространени в Европа още през късния плейстоцен.

Два въпроса са важни, за да се определи представителността на сведенията за някогашното разпространение на мечката – способността за придвиж-

ване на животните и възможността за транспортиране от човек на техните останки (тялото или части от него). В България проследявани мечки за 8 месеца са изминавали разстояние от 73 км, покривайки територия от около 90 км². Средният индивидуален участък на неполовозрелите мъжкар в България е 266 км², т.е. те се отдалечават средно на около 16,3 км. Имайки предвид, че възрастните кафяви мечки са големи животни с тежко тяло (възрастни мъжки мечки от България са с тегло до 350 kg), можем да заключим, че обикновено всички находища на фосилни/субфосилни останки отразяват относително точно действителното разпространение на мечките в миналото. Няма причина древните ловци да са пренасяли тежките трупове или части от тялото (крака, глави) далеч от местата за улавяне

Хималайска (азиатска черна) мечка (*Ursus tibetanus*). Експозиция на Националния природонаучен музей, БАН, 11.06.2008 г. Сн.: З. Боев

на животните и оползотворяване на части от тялото им. Несъстоятелно е и да се предполага, че мечките преди са били по-подвижни, отколкото са днес и са скитали по-надалеч от индивидуалния си участък. Предполага се, че в миналото природната им среда е била много по-богата и изобилна от сегашната и необходимостта от придвижвания за намиране на храна е била дори още по-слабо изразена.

Засега само в едно българско находище са намерени останки от *U. arctos* от средния плейстоцен. Тези най-древни находки произлизат от пещерата Сухи Печ (Козарника, област Видин) и са датирани на „границата между ранния и средния плейстоцен“ (1 000 000

– 700 000 пр.Хр.). Това са едни от най-древните останки на кафявата мечка в Европа въобще.

Събраните данни сочат, че в 12 находища (обикновено пещери) у нас са открити вкаменелости на кафява мечка от късния плейстоцен. Единадесет от тях са от палеолита и едно от периода на мезолита. Седем раннохолоченски находища съдържат костни останки от кафяви мечки от неолита. Едно находище (Широково, област Русе)

е с антропогенен произход. Общо 16 находища са с късно неолитна възраст, а от бронзовата епоха – 5. От желязната епоха до предсъвременността има 13 находища, като 4 от тях са средно-

Лакътна кост (проксимален край) на кафява мечка (*Ursus arctos*) от селището от неолитната епоха до с. Мурсалево (Област Кюстендил), ок. 6000 г. пр.Хр. Сн.: З. Боев

вековни, поствизантийски (VII – XII в.). От елинистичната и римската епоха (вкл. тракийски находкища) са установени 4. Само едно находище (пещерата „Пропаст“, област Видин) е естествено. Костните му находки се дължат на природни причини за отлагане на останките. Три от обектите (Мурсалево, област Кюстендил и два в Сердика) са нови. Те са разкопани и проучени едва през последните 5 – 6 години.

Въз основа на известните от страната ни костни останки можем да обобщим, че вертикалното разпространение на кафявата мечка е било изненадващо широко – от – 10 до 2250 м. н.в. Въсъщност само 3 находища са разположени над 1000 м. По-голямата част от тях (43) се намират под 500 м. н.в. и само 4 са разположени между 500 и 1000 м. н.в. Подобно разпределение би могло да се обясни само с грастичното унищожаване на естествените местообитания на кафява мечка и превръщането им в обработваеми и селищни площи през последното хилядолетие. Усвояването и модифицирането на почти всички низинни и равнинни природни ландшафти е принудило мечките да заселят по-слабо модифицираните местообитания в подножията на планините и в ниските планински зони. Подобна ситуация виждаме и в съвременния ареал на мечката в България. Най-предпочитаните нейни местообитания през холоцена са били разположени между 100 и 400 м. н.в., където са установени 29 от изследваните находища (58%). Около 38% от находищата са на 100 – 300 м. н.в. и 32% са на 300 – 500 м. н.в.

В заключение може да се каже, че плейстоценските находкища на кафявата мечка в България са концентрирани в два основни планински масива – Стара планина и Западните Родопи. Единстве-

Препарат на кафява мечка (Ursus arctos) – възрастен мъжки екземпляр с историческа стойност. Този трофей е получил златен медал на Световното ловно изложение в Берлин през 1936 г. Грамотата към него подписал лично Херман Гьоринг – Председател на Германския съюз на ловците. Експозиция на Националния природонаучен музей, БАН, 24.11.2020 г. Сн.: З. Боев

ното изключение е пещерата Орлова чука в Дунавската равнина (област Русе).

Фосилните и субфосилните останки на кафявата мечка ясно доказват мно-

го по-широкото ѝ разпространение в миналото, не само в планинските райони, но и в обширните равни и равнинни ландшафти като Горнотракийската равнина, Лудогорието и Добруджа. Също така три планини (Средна гора, Сакар и Странджа), както и Предбалканът са били част от бившия ареал на мечката, а днес тя там отдавна е изчезнала. С този преглед се потвърждават изказани и преди предположения, че видът е бил разпространен през неолита до желязната епоха в повечето региони на страната и че до XIX век кафявата мечка все още обитавала обширни райони като Лудогорието и Странджа в източните части на страната, а старопланинската популация е била свързана през Ихтиманска Средна гора с популацията от Рило-Родопския масив.

Всъщност през холоцена мечката практически е била разпространена на цялата територия на страната. Две холоценови находища (Созопол и Урдовиза) днес са потънали в Черно море (-5 и -10 метра под морското равнище). Фосилната и субфосилната летопис на кафявата мечка потвърждават разпространението ѝ в 22 от административните области от общо 28 в страната. Понастоящем ареалът на вида обхваща части от само 9 области и по площ представлява едва ок. $\frac{1}{4}$ от някогашния ѝ ареал.

Всичко това ни кара да се замислим. Мечката – този емблематичен хищник, сюжет от толкова приказки, басни, пословици и поговорки и у нас става все

Проф. д.б.н. Златозар Боев работи в Националния природонаучен музей при БАН от 1980 г. Завежда отдел „Гръбначни животни“. Създава палеоорнитологията като научно направление в България. Изгражда най-богатата в Югоизточна Европа колекция от фосилни (неогенски и плейстоценски) и субфосилни птици, сравнителна остеологична колекция от рецентни птици и научна библиотека по палеонтология и еволюция на птиците.

по-рядка. За все повече българи тя остава да съществува само в ... миналото. Макар че е част от неръкомтворното ни природно наследство – жив природен паметник, в земите ни тя е на път да ни напусне. Тетревата, европейската норка, брадантия лешояд, тюленът монах, моминият жерав ... Да не допуснем сред тях да се нареди и кафявата мечка – някогашният властелин на горите из всички наши равнини и планини! ■